

Laima Laučkaitė

Spalvoti Arnoldo Zweigo Vilniaus karoliai

Amerikiečių teoretikas W. J. T. Mitchellas, dailės kūrinių ir juos aprašančių tekstų santykius apmąstęs straipsnyje „Žodis ir vaizdas“, teigė: „Jei pagrindinė meno istorijos užduotis yra vaizdų studijos, tai „žodžio ir vaizdo“ problema sutelkia dėmesį į vizualinės reprezentacijos ir kalbos klausimą. Platesne prasme „žodis ir vaizdas“ nurodo į dailės istorijos ryšius su literatūros istorija, teksto studijomis, lingvistika ir kitomis disciplinomis, kurios turi reikalą pirmiausia su verbaline raiška.“¹ Dailės, architektūros kūriniai nekalba, jie yra nebylūs, nors dažnai atrodo, kad jie yra natūraliai suprantami, jų grožis, išraiškingumas savaime suvokiamas pojūčiais, jų prasmė aiški. Tačiau situacija nėra tokia paprasta, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. „Kai nebylūs vaizdai pradeda kalbėti, kai žodžiai, regis, tampa matomi, kūniški, kai išnyksta medijų ribos, ar priešingai, medijos „išgryninamos“, redukuojamos į savo vienintelę esmę, semiotiniai ar estetiniai išvedžiojimai apie „natūralumą“ patiria įtampą ir lūžius. Kyla klausimai pojūčių, medijų, meno formų natūraliai prigimčiai: „natūrali“ kam? Nuo kada? Ir kodėl?“² Tad, kalbėdami apie bet kokį dailės kūrinius reflektuojantį tekstą, turime nepamiršti, kad vaizdas ir jo verbalinis atitikmuo visada yra probleminis klausimas, provokuojantis skirtingų medijų santykių apmąstymus.

Šio straipsnio objektas yra specifinis tekstas – vokiečių rašytojo Arnoldo Zweigo esė „Vilniaus puošmenos“ apie Vilniaus architektūros paminklus. Tekstas išskirtinis, grįstas vizualumu ir mūsų dailės istorijos, literatūros, kultūros istoriografijoje visiškai nežinomas. Straipsnyje nagrinėjamas teksto ir vaizdo santykių atvejis: kaip Zweigas konstravo verbalinį pasakojimą apie vizualinį Vilnių, kaip tą pasakojimą paveikė

¹ Mitchell (1996), 48.

² Ibid.

vokiečių kultūrinė ir lingvistinė tradicija, Pirmojo pasaulinio karo ideologija? Kaip Zweigo tekste buvo vizualizuojami svarbiausi miesto architektūros paminklai ir kokias išvadas apie karo metų Vilnių darė vokiečių rašytojas?

Vilniaus architektūros ir dailės paveldas Pirmojo pasaulinio karo metais atsidūrė vokiečių intelektualų dėmesio centre. Kaizerio kariuomenė užėmė miestą 1915 m. rugsėjį beveik be sugriovimų, ir Vilnius tapo svarbiu okupuoto krašto – Oberosto – centru. Jame buvo sutelkta administracinė, karinė valdžia, jame buvo leidžiami leidiniai vokiečių kalba, kuriuose rengė iš Vokietijos atvykę rašytojai, žurnalistai, dailininkai, fotografai. Pirmojo pasaulinio karo metais Lietuvoje jie tarnavo kaip kareiviai, pagal savo specialybę įdarbinti vokiečių laikraščiuose, jų iliustruotuose prieduose. Laikraščių redakcijos tapo savotiškais kultūriniais židiniais, sutelkusiais intelektualų pajėgas, kuriems Vilniaus miestas, jo architektūra tapo netikėtu atradimu ir tyrimų tema. Dėmesį kultūros paveldui karo metais skatino ne viena priežastis: tai ir „turistinis“ smalsumas pažinti nežinomo krašto įdomybes, ir mokslinis meno istorijos tyrimų interesas, ir pragmatiška kolonizacinė užduotis registruoti, dokumentuoti okupuotos teritorijos kultūrinės vertybes. Karo metais Vilniuje leistas laikraštis „Zeitung der 10. Armee“ miesto paveldo objektams skyrė specialią iliustruotą rubriką „Tarp Neris ir Dauguvos“, o kitas laikraštis „Wilnaer Zeitung“ spausdino tęstinį eseistinių straipsnių ciklą „Wanderstunden in Wilna“ („Klajonių valandos Vilniuje“), supažindinantį su žymiomis paminklinėmis ir šiaip įdomiomis miesto vietomis. Ciklą rengė Berlyno publicistai, teatro kritikas Montague Jacobs (1875–1945) bei dailės ir teatro kritikas Paulis Fechteris (1880–1958), pasirašę bendru Paulio Monty slapyvardžiu. Šį ciklą jie išleido kaip gidą po miestą atskira knyga, kartota keliais leidimais³. Vilnių lankė ir apie jo dailės paveldą rašė žymūs Vokietijos dailės istorikai, Rytų fronto paminklų būklę tyręs Paulis Clemenas (1866–1947)⁴, baroko specialistas Cornelius Gurlittas (1850–1938)⁵ ir kiti. Didžiausi nuopelnai Vilniaus paveldo

³ Monty (1916).

⁴ Clemens (1915), 121–130.

⁵ Gurlitt (1916 09 16).

tyrimuose priklauso Jenos dailės istorikui Pauliui Weberiui (1868–1930). 1917 m. jis buvo paskirtas Oberosto architektūros ir meno paveldo konservatoriumi, gyveno Vilniuje ir parašė knygą „Wilna: eine Vergessene Kunststätte“ („Vilnius: pamirštas meno miestas“)⁶, kurioje nušvietė Lietuvos sostinės dailės ir architektūros raidą. Kareivių namų (*Soldatenheim*) universitetiniuose kursuose Vilniuje buvo nuolat skaitomos paskaitos apie miesto paveldą, organizuojamos ekskursijos po architektūros įžymybes. Taigi vokiečių mokslininkai, rašytojai, dailininkai, pabuvoję Oberoste Pirmojo pasaulinio karo metais, turėjo galimybių atrasti Vilniaus paveldo žavesį ir geriau jį pažinti. Rašytojas Arnoldas Zweigas (1887–1967) buvo vienas iš jų.

Kilęs iš Silezijos, anuomet Vokietijai priklausiusio Gloguvo miesto (dab. Głogów, Lenkija) žydų šeimos, Arnoldas Zweigas studijavo vokiečių kalbą, psichologiją, filosofiją, meno istoriją Breslau, Miuncheno, Berlyno, Getingeno, Rostoko, Tiubingeno universitetuose, Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse pradėjo rašyti. Karo metais dalyvavo mūšiuose Serbijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, prie Verduno. Stojó tarnauti į kariuomenę kaip karštas vokiečių patriotas, tačiau karo pragaras pavertė jį radikaliu antimilitaristu. 1917 m. birželį jis gavo paskyrimą į Oberostą, patirtis šiame krašte karo metais nulėmė jo literatūrinę kūrybą, suformavo pacifistinę orientaciją, sutvirtino sionistines pažiūras. Zweigas dirbo Oberosto Vyriausiojo kariuomenės štabo Spaudos skyriuje Kaune, jo užduotis buvo knygų turinio cenzūra, taip pat bendradarbiavo su laikraščio „Kownoer Zeitung“ redakcija. 1916 m. šioje redakcijoje susibūrė išskirtinis intelektualų kolektyvas. Oberosto spaudos skyriui Kaune vadovavo už propagandą ir ideologiją atsakingas dr. Friedrichas Bertkau, jo adjutantu buvo vyresnysis leitenantas, poetas ir publicistas Hansas Frentzas (1884–1975), beje, vėliau vedęs rašytojo Hermanno Sudermanno (1857–1928) dukterį. Jis gelbėjo iš Verduno ir kitų fronto vietų kareivius menininkus bei tuos, kurie dėl sužeidimų netiko tarnauti fronte, ir sukvietė juos dirbti į Kauną. Jų ratui priklausė rašytojai Herbertas Eulenbergas (1876–1949), Richardas Dehmelis (1863–1920), Sammy Gronemannas (1875–1952),

⁶ Weber (1917).

Arnoldas Zweigas, Victoras Klempereras (1881–1960), dailininkai Karlas Schmidt-Rottluffas (1884–1976), Hermanas Struckas (1876–1944), Magnus Zelleris (1888–1972). Kaunas jiems buvo saugi užfrontės sala, gelbėjusi nuo mirties ar sužalojimų mūšiuose, bado, nepriteklių, fizinio ir psichologinio palūžimo. Ji suteikė palyginti geras gyvenimo sąlygas, o kiekvieną pirmadienio vakarą jie rinkdavosi karininkų klube Kaizerio Wilhelmo (dab. Laisvės) alėjoje ir, visiškai ignoruodami susirinkusiųjų karinių laipsnių hierarchiją, bendravo, skaitė pranešimus, diskutavo politikos ir meno klausimais. Visi jie buvo patyrę mėsmaļę Vakarų fronte, tad stengėsi stoišškai, su juodu humoru išverti karo siaubą. Juos jungė kritinis požiūris į karą, anarchistinės, kairuoliškos, pacifistinės pažiūros, prieškarinio humanistiniai idealai, pagarba ir dėmesys okupuotų kraštų kultūrai. Jie bendradarbiavo Kauno laikraštyje „Kownoer Zeitung“, jam tekstus apie teatrą, literatūrą, parodų recenzijas rašė ir Zweigas⁷. Artimai susidraugavęs su dailininkais, karui baigiantis jis kartu leido bendrus leidinius. Ekspresionisto Magnus Zellerio 12-os litografijų ciklui „Entrückung und Aufruhr“ („Sąmyšis ir sukilimas“) Zweigas sukūrė 12 eilių; vien jų pavadinimai „Karstas“, „Elgeta“, „Girtuoklis“, „Bomba“, „Konspiracija“ byloja žiaurias karo metų scenas ir patirtis. Pirmasis ciklo variantas buvo 1917–1918 m. nelegaliai atspausstas Oberosto spaustuvėje Kaune⁸. Šis litografijų ciklas pranašavo katastrofinę karo pabaigą ir artėjančią lapkričio revoliuciją Vokietijoje.

Zweigas, kaip ir nemažai kitų jo Kauno laikotarpio kolegų – Herbertas Eulenbergas, Sammy Gronemannas, Hermannas Struckas, Hansas Göslaras, buvo žydų kilmės, tad jiems tikru atradimu tapo Oberosto žydai. Modernius, asimiliuotus Vokietijos žydus sužavėjo jų Rytų Europos brolių ištikimybė judėjų religijai, tradicijoms, iš protėvių paveldėtam gyvenimo būdui⁹. Kita vertus, jie matė karo atneštas Oberosto žydų kančias ir su atjauta bei pagarba žvelgė į savo gentainius, kurių dvasinė atrama buvo tikėjimas, taip ištvėrdami materialinį vargą, badą, nepriteklius. Jaudinantį, idealizuotą archajinį Oberosto žydų paveikslą Zweigas atskleidė

⁷ Zweig (1917 12 11).

⁸ Zweig, Zeller (1920).

⁹ Sauerland (2005), 173–196.

1920 m. knygoje „Das Ostjudische Antlitz“ („Rytų žydijos veidas“)¹⁰, kurioje pristatomi Rytų Europos – Lietuvos, Lenkijos – judėjai¹¹. Knyga iliustruota jo Kauno laikotarpio bičiulio, žymaus Berlyno dailininko Hermanno Strucko litografijomis, vaizduojančiomis įvairius žydų tipus: jų portretai kupini humanizmo, išminties, orumo, kurių nepalaužė neteisybės, žeminantis skurdas ir karo netektys.

Pripažinimą ir šlovę Vokietijoje Zweigui atnešė 1927 m. antimilitaristinis romanas „Der Streit um den Sergeanten Grischa“ („Ginčas dėl seržanto Grišos“)¹², kurio pagrindinė tema – juridinė žmogžudystė, teismo myriop nuteisto rusų belaisvio istorija, žmogiškumo ir militarinės mašinos susidūrimo drama. Istorija vyksta Oberoste, ir Zweigas pateikė plačią karo meto vokiečių ir vietinių gyventojų kasdienybės panoramą. 1937 m. jis parašė šio romano tęsinį „Einsetzung eines Königs“ („Vieno karaliaus vainikavimas“)¹³, kuris į lietuvių kalbą buvo išverstas pavadinimu „Mindaugas II“¹⁴. Romano veiksmas plėtojasi Kaune, Vilniuje, Berlyne 1918 m., kai, žlungant kaizerinei imperijai, vokiečiai kūrė okupuoto krašto ateities planus, bandė juos įgyvendinti, kovojo dėl būsimos Lietuvos valdytojo kandidatūros. Romane Zweigas atskleidė Oberosto vokiečių karininkijos, eilinių kareivių politinių pažiūrų spektrą, skirtingą jų moralinį veidą, skirtingas pažiūras į vietos gyventojus ir Lietuvos ateities vizijas.

Pokarinė Zweigo biografija buvo prieštaringa: Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje jis tapo radikaliu kairiųjų pažiūrų veikėju, 1918 m. dalyvavo lapkričio revoliucijoje Berlyne, tarpukariu redagavo žydų periodinius leidinius, bendravo su psichoanalizės tėvu Sigmundu Freudu. Buvo sionistinių pažiūrų, tad po nacių atėjimo į valdžią pasitraukė iš Vokietijos, gyveno Palestinoje. Nusivylęs žydų nacionalizmu po kelių mėnesių nuo Izraelio valstybės įkūrimo 1948 m., grįžo į Berlyną, iki mirties gyveno

¹⁰ Zweig (1920).

¹¹ Taterka (2007), 93–112.

¹² Zweig (1928).

¹³ Zweig (1937).

¹⁴ Cveigas (1955), Šešplaukis-Tyruolis (1995), 184–192, Barniškienė (2006), 15–23.

Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, kur tapo socialistinės sistemos kultūriniu autoritetu ir kartu jos įkaitu.

Pirmojo pasaulinio karo metais Zweigas gerai pažino Oberosto gyvenimą, dirbdamas Kaune, keliavo po įvairias okupuoto krašto vietas, nesyk buvojo Vilniuje. Miestas jam padarė didžiulį įspūdį, apie tai po karo parašė straipsnį „Die Schmuckstücke von Wilna“ (Vilniaus puošmenos)¹⁵. Straipsnį 1924 m. paskelbė Berlyno žurnalas „Menora“, skirtas žydiškai Vokietijos publikai. Straipsnis iliustruotas Kauno periodo Zweigo draugo Magnus Zellerio ekspresionistinėmis litografijomis, vaizduojančiomis miesto kontrastus: šurpi „Elgetų grupė“ yra priešingybė „Vilniaus miesto parko“ ramybei su poilsiuojančiais lankytojais Bernardinų sode. Šios litografijos, tais pat metais panaudotos ir kito jų Kauno kolegos Sammy Gronemanno atsiminimų knygoje apie gyvenimą Oberoste¹⁶, buvo sukurtos dar Pirmojo pasaulinio karo metais. Jos nevaizduoja architektūrinių objektų, apie kuriuos kalba rašytojas, ir labiau skirtos sužadinti miesto atsiminimus tiems, kurie jame pabuvojo. Zweigas prisiminė savo apsilankymą 1917 m. prieš pat Kalėdas:

„Ištisas tris dienas, tris trumpas žiemos pradžios dienas, sunkiai žengdamas ir slydinėdamas, nes iš debesimis storai aptraukto dangaus žiro sniegas, jis dieną be paliovos tirpo, o vakare sušaldavo, klaidžiojau po miestą vejamas nenumaldomo troškimo, džiugiai stebėdamasis į žmones, gatves ir pastatus gyvenamosios vietovės, kurioje viršum liaudies varganumo ir naujųjų gyvenamųjų namų neišvaizdumo stiebiasi bažnyčių šiauriškoji gotika ir itališkasis barokas, kurioje susipynęs, bet nesumišęs valstiečių lietuviškumas ir gudiškumas, miesto gyventojų lenkiškumas ir vyraujantis smulkiųjų miestelėnų žydiškumas, kurią persmelkia ir lydi santūri vokiškų mundurų pilkuma...“¹⁷

Taigi Vilnius iškyla kaip prieštaravimų, priešybių miestas: jis pilnas bjaurasties ir grožio, jo architektūroje susipina praeitis ir dabartis, šiaurė ir pietūs, šiaurės Europos gotikos ir Italijos baroko stiliai. Kaip ir kiti karo metų vokiečių autoriai, Zweigas pabrėžė miesto daugiatautiškumą,

¹⁵ Zweig (1924), 11–12.

¹⁶ Gronemann (1924).

¹⁷ Zweig (1924), 11.

su juo susijusį socialinį sluoksniuotumą ir kartu kiekvieno tų sluoksnių atskirumą, izoliuotą jų gyvenimą. Vilniaus prisiminimus Zweigui tarsi Marcelio Prousto „Prarasto laiko beiėškant“ romano heroju ar darboje pamirkytas pyragas sužadino parsivežtas suvenyras – gintaro vėrinys. Jį pigiai pirko žydų antikvariate Pilies gatvėje, kur spietėsi daugybė krautuvėlių, prekiausių pramoniniu kiču, liaudies amatų ir vertingais senoviais dirbiniais.

„Jis kabėjo antikvariato lange, ten, kur dvi ar trys krautuvės, pilnos gražių sendaikčių, atsiremia į bjaurų gatvės fasadą. Šalia naujausio kinų porceliano, dailiai raižinėto dramblio kaulo, mažarusių valstiečių flakonų, išduobtų iš rudo akmens, ir švelnių, neįmantrių sidabro filigrano prieskoninių indelių kabėjo cilindriškų, paplokščių karolių vėrinys, suvertas ant paprasto siūlo, svarinamas balandžio kiaušinio didumo rutulėlio ir šešių ne ką mažesnių, tų moters kaklą dabinančio vėrinio kabančių svarmenų. Pamačiau jį, pirmą kartą vaikščiodamas po gluminantį ir jaudinantį Vilniaus senamiestį, ir jis man pasirodė nepaprastai gražus. Tamsiai geltona jo spalva, senumu švytinti ant kiekvieno nario, buvo taurus ir grynas natūralių daiktų – medaus, dervos, vaško, kiaušinių – spalvinis tonas; nepermatomi, be balkšvo, gintarą prastinančio drumstumo, tie pergręžti karoliai po netaisyklingu apvalainumu slėpė gyvą ir taktišką savo atsiradimo paslaptį. <...> – Dabar, jau išsiskyrus, gintaro vėrinys guli prieš mane. Tobula didžiųjų apvalainų karolių forma man primena iki galo išgyventas akimirkas, kurias visiems laikams suteikė Vilnius, įvykius, nulemtus gražiųjų šio miesto šiaurinės ir pietinės seserų, dovanojusių jam po dalelę savęs, bet neatėmusių jo savitumo – būti nepakartojamu Vilniumi.“¹⁸

Paslaptingas, taurus gintaro vėrinio formų, piešinio, spalvų, šviesos, faktūrų žavesys autorių nuveda į miesto prisiminimus, išgyvenimus, į tai, ką jis vadina „miesto nuotykiiais“ – vizualinę jo pusę, architektūros paveldą, kurį paveikė šiaurės ir pietų Europa, gotika ir barokas. Meno istorijos studijų ragavęs Zweigas mokėjo suvokti dailės, architektūros raišką, o eseistinis rašymo stilius leido laisvai interpretuoti vaizdus. Konkretus daiktas, gintaro karoliai, tapę raktu į miesto atsiminimus, toliau veda

¹⁸ Ibid.

1. Gerd Paul, *Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčia*. 1918. *Scheinwerfer. Bildbeilage zur Zeitung der 10. Armee*, 1918 02 09

į pagrindines Vilniaus šventoves, kurios įvardijamos kaip brangakmenių karoliukai, perlai, pakylėjant jas į didžiausių vertybių, brangenybių lygmenį. Visa esė suskirstyta poskyriais, pavadintais skirtingų spalvų perlų karoliukais. Tekstas pradedamas nuo gotikinių Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčių, kurias Zweigas įvardijo „rausvuojų perlu raudonaisiais perlais“ (1 pav.). Taip jis piešė raudonų plytų gotikinės architektūros išpūdį:

„Aš įeinu į ankštą, aukštą kiemą, jis kreivas ir uždaromas trimis vartais, stoviu apsuptas beodžio raudonio, šviesaus ir nusėto dėmių, jis ima žėruoti tvankiame popietės ore, kildamas iš tamsaus sniego į tamsų dangų: nuogas, atviras žaizdos žmonijos kūne raudonis, kuriai visų kvailių neapykanta ir panieka uoliai neleidžia sugyti, o visų krikščioniškųjų konfesijų Bažnyčios bergždžiai ją gydo.“¹⁹

Gotikinių bažnyčių išpūdį temtantį žiemos vakarą Zweigas žodžiais įvaizdino kaip atvirų žaizdų, beodžio kūno raudonį. Šis perlų raudonis jam asocijavosi su skausmu, su krikščioniška nuplakto kūno kančia, Jėzaus Kristaus nuplakimu kelyje į Golgotą, su nuplaktu visos kenčiančios žmonijos kūnu. Toliau eina poskyris, skirtas „rusvajam karoliukui“ – juo Zweigas įvardija Bernardinų bažnyčios interjerą.

„<...> pajuntu, kad atsidūriau smuike, kurio net vidų rudai nulakavo ir išblizgino nežmoniško tobulumo, tiesiog splino, siekęs meistras. Nuo medžio čia viskas tamsiai ruda, šilta, šalia piliastrų kyla blausiai nušviesti altoriai, juos riboja nugalintose kolonos, vainikuojamos medinių debesų, pro kuriuos

¹⁹ Ibid.

2. Wilhelm Güthlen,
Bernardinų bažnyčios bokštas.
 1918. Jäger W., *Die*
St. Annenkirche und die Kloster-
kirchen von St. Bernhardin und
St. Michael in Wilna, Wilno, 1918,
 p. 27

skverbiasi mediniai spinduliai; didysis altorius – tikra rudumo architektūra, mediniai angelai sklendžia ir trimituoja aplink margą Dievo Motinos paveikslą. <...> Stoviu sužavėtas šios taurios ir natūralios medžiagos, žvilgančios švelniau už šilką, pasidavusios kūrėjui meilingiau už tauriausią akmenį. Tai medis, pagražintas lietuviško miško atžalynas, it dievybės pagarbinti į bažnyčią atėjęs ir pamaldžiu dailės dirbiniu tapęs, dalyvauja šventoje tarnystėje, savo tamsiomis, minkštomis spalvomis suteikdamas Dievo namams gyvo ir intymaus Dvasios tikros buveinės įkvėpimo...“²⁰ (2 pav.)

Įstabiausias, labiausiai dėmesį patraukiantis Bernardinų bažnyčios lankytojo potyris, anot Zweigo, buvo jos buazerija: jis panaudojo smuiko, kaip tobulo instrumento, įvaizdį ir teigė tarsi pasijutęs šio muzikinio instrumento viduje. Bernardinų bažnyčia jį sužavėjo kaip „rusvasis perlas“ – nedažyti mediniai altoriai su meistriškai išpjaustytomis medinėmis kolonomis, skulptūromis, debesimis ir spinduliais. Šio interjero dekoro pristatyme Zweigas akcentavo paprastos ir natūralios medžiagos – medžio grožį, jo gyvybę, šilumą. Pati medžiaga simbolizavo vietinį kontekstą, Lietuvą kaip archajinį miškų kraštą, kur Dievo, jo namų garbinimas čia vyksta per medį, per meistrišką jo apdirbimą.

Toliau esė pateikiamas „žalsvas karoliukas“, kuris įvardija ir įvaizdina didžiąją Vilniaus sinagogą. Sinagogos ikonografijoje dominuoja nespalvotos nuotraukos, tad šandien nelabai aišku, kokios spalvos ji buvo.

²⁰ Ibid.

3. Walter Buhe. *Vilniaus sinagoga*. 1915

Tačiau yra išlikęs Pirmojo pasaulinio karo vokiečių dailininko Walterio Buhės akvarelinis piešinys, kuriame matyti, kad viena pagrindinio sinagogos įėjimo siena iš Žydų gatvės pusės buvo nudažyta žaliai, tad davė pretekstą Zweigui taip įvardyti senąją sinagogą (3 pav.).

„Siaurame žaliame kieme, prisikimšusiam Žydų gatvės gyventojų, atsidaro senos geležinės suveriamos durys. Didžiai nustembu pajutęs, kad mane apgaubia šviesus, aukštas ir platus didelės „šul“ [sinagogos] skliautas. Aplinkui keturias kolonas grūdasi minia, ji visiškai užpildo, sausakimšai pripildo šią erdvę, ir aš tik vargais negalais braunuosi pirmyn. Šiandien mėnesio pradžios šabas; sinagogoje gieda didysis kantorius Heršmanas ir jo choras. Fanatiškai skaidriomis tercijomis ir sekstomis berniukų balsai kyla aukštyn, vis aukščiau, jų kantilenos lengvai, spindulingai ir maloniai skleidžiasi aukštai viršum pamatinio bosų sunkio. Ant šių ramiai išsidriekia nuo gebėjimo sodrus, brandos sušvelnintas vyro balsas kaip kupolas, besvoris ir vainikuojantis. Paskui kantorius atgręžia veidą į minią, kuri, nors perdėm gyvastinga, stovi sustingusi ir nebyli, ir galimai, kaip suvaldytas liepsnos pliūpsnis, sušunka: „Šma Izrael!“ Šią akimirką pragaišta meili ir neįmantri choro harmonija, pragaišta jo paties įkarščio technika ir giedojimo menas: šis balsas pats yra tikėjimas, tvirtas, nuostabus ir didvyriškas žydų tikėjimas į vieną ir nedalomą savo Dievą.“²¹

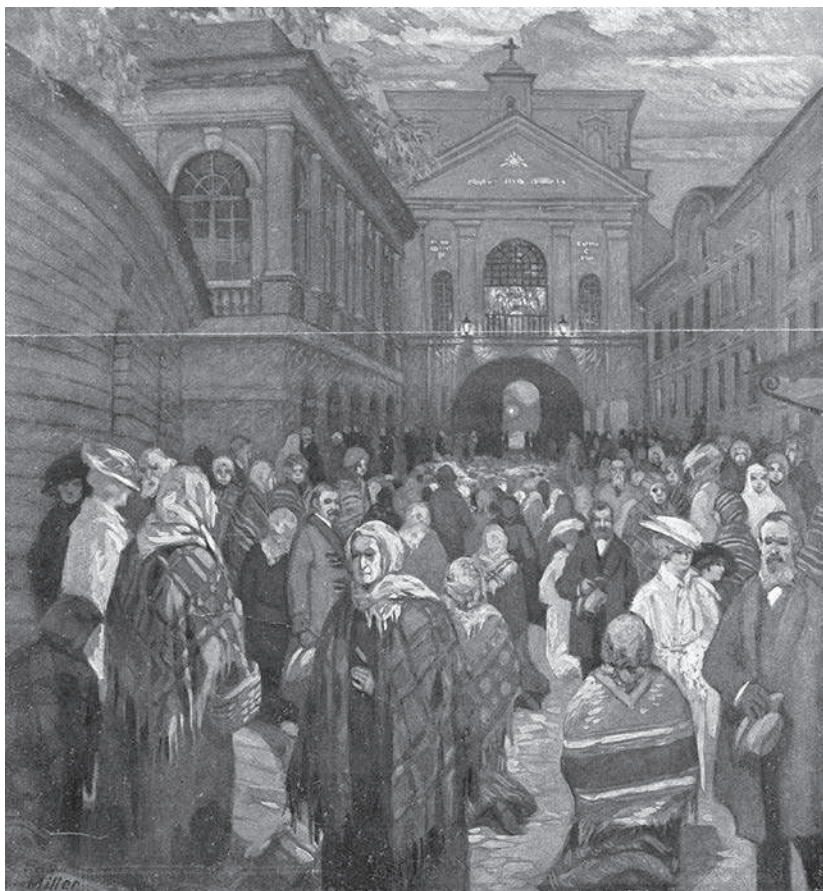
Pradėjęs nuo vizualumo, „žalios“ sienų spalvos, toliau apibūdinamas senąją sinagogą Zweigas pasitelkia kitas jusles, kalba apie ankštą senamiesčio erdvę priešais maldos namus, žmonių spūstį joje, sunkias geležines duris, pro kurias nusileidus žemyn netikėtai atsiveria didžiulis erdvus šventyklos skliautas. Toliau rašytojas nuo vaizdų pereina prie garsų, pasakojimo apie kantoriaus giedojimą. IPK meto vokiečių liudijimuose pats įstabiausias dalykas didžiojoje sinagogoje buvo kantorių giedojimas, vokiečių kareiviai specialiai lankėsi sinagogoje pamaldų metu jo pasiklausyti²². Zweigui šis giedojimas simbolizavo judėjų tikėjimą, jo galią ir ištikimybę tradicijoms, nepalaužiamumą, nors ir kokios negandos ar vargai ištiktų žydus. Taigi judėjų tikėjimo raišką Zweigas siejo ne tiek su vaizdu, kiek su garsu, muzika, giedojimu.

Ir baigiamas esė poskyriu „auksu spindintis perlas“; juo vadinami Aušros vartai su stebuklinguoju Švč. Mergelės Marijos Gailestingumo Motinos paveikslu, prie kurio meldėsi vietiniai Vilniaus gyventojai, daugiausia apylinkių valstietės (4 pav.):

„Vartai aukštomis sienomis kyla viršum namų; didelis langas priešais stebuklingą Dievo Motinos paveikslą plačiai atvertas, auksiniai jo aptaisai spindi sau-

²¹ Zweig (1924), 12.

²² Gronemann (1984), 66, 67.

4. Paul Müller, *Prie Aušros vartų 1915 m. rugsėjo 18 d.* 1918. *Scheinwerfer. Bildbeilage zur Zeitung der 10. Armee*, 1918 09 14

lės ir daugybės žvakių nušviesti; aukštai viršum gatvės, po švelniu laimingos valandos mėliu, žibėjimas ir švytėjimas gaubia legendomis apipintą didžiaakio veido ir sukryžiuotų rankų rusumą. Vyksta Mišios, maži vargonėliai gieda bažnytinę senovinę itališką giesmę, o aukso spindesys liejasi žemyn ant maldininkų galvų. <...>. Per važiuojamojo kelio tylą ir vargonų giesmę girgždėdamos nuskuba rogės – turbūt tik aš jas ir teišgirstu. Vyksta lėtas sukrečiantis stebuklas.

Pati gatvė, kuria eina pėstieji, tampa bažnyčia. Į darbo pilną ir žemėn nugręžtą visos savaitės ar dar ilgesnio laiko vargą žmonės pasiima neapsakomos Dievo šlovės prisiminimą, kurios atspindys yra Aušros vartai ir kurios dalininkais jie taps paskutinę ir išganančiąją dieną, kai pro varganos valstiečio trobelės duris įneš Dievą ostijoje ir mirtis plačiai atlapos rojaus vartus...²³

Zweigą pritrenkė tai, kaip triukšminga Vilniaus senamiesčio Aušros Vartų gatvė virto bažnyčia: gatvės garsai nekludė joje vykti stebuklui, kai mišų metu, skambant vargonų muzikai, saulės ir žvakių apšviestas paveikslas, jo paaukuotas aptaisas skleidė nežemišką spindesį. Vizualinį paveikslą poveikį, jo auksinį švytėjimą rašytojas sulygino su krikščioniška Dievo šviesa paskutinę išganymo dieną. Pažymėtina, kad šviesos adresatas Zweigui buvo vietinis – tai šio krašto gyventojai, darbštūs vargingi valstiečiai.

Zweigas tekste subjektyviai aprašė savo įspūdžius, ir tokie poetiški tekstai apie Vilnių būdingi vokiečių rašytojams, karo metais mačiusiems miestą, ypač Paulio Monty knygai „Klajonės po Vilnių“. Skirtingai nuo kitų autorių, Zweigas nepateikė faktinių duomenų apie architektūros paminklų istoriją, meninę stilistiką, statybą, o jų analizėje apsiribojo formaliais elementais – spalva, erdve, šviesa, garsu. Jis rado savitą požiūrį į architektūros kūrinius ir verbalinį tekstą apie juos konstravo kaip trinarę kompozicinę struktūrą (žr. lentelę). Pirmuoju lygmeniu konkrečiam architektūros kūriniui suteikė simbolinį perlo pavadinimą ir simbolinę, kūriniui būdingą spalvą: rausvą, rusvą, žalsvą, auksinę. Antruoju lygmeniu turėtų būti architektūros kūrinio analizė, tačiau ją Zweigas pakeitė vieno esminio aspekto, asociatyvaus vizualinio įspūdžio išryškinimu: kraujo raudonis, natūralaus medžio rudumas, sienos žaluma, aukso švytėjimas. Ir trečiuoju, aukščiausiu, lygmeniu Vilniaus šventovių architektūrą jis interpretavo per vaizdinius, susietus su tradicinėmis religinėmis vertybėmis, krikščionybės idėjomis apie Kristaus žaizdas, gamtos ir žmogaus tarnystę Dievui, auksinę Dievo šviesą. Išimtį Vilniaus architektūros paveldo interpretacijoje sudaro žydų sinagoga, nes krikščioniškų konfesijų

²³ Zweig (1924), 12.

šventovės daugiau siejamos su vizualiniu, o judėjų – su garsiniu įspūdžiu, gėdojimu, perteikiančiu judėjų tikėjimo dvasią.

Esė baigiasi poskyriu, pavadintu „Viltis“, kuriame apibendrinama Vilniaus kaip šventovių miesto prasmė.

„Miestas iškilių bažnyčių ir maldyklų, slypinčių niūriuose namuose kaip tvinksinčios ir nepailstančios Dievo mokymo ir tarnystės Dievui širdys – jis pilnas pamaldumo, pilnas karštos vilties šviesesnių dienų, kupinas tikro išsipildymo lūkesčio: laikas pribrendo lemtingiems dalykams...“²⁴

Visi Pirmojo pasaulinio karo metais Vilniuje rezidavę vokiečių intelektualai, tarp jų ir Zweigas, pastebėjo mieste itin stiprų tikėjimą: XX a. pradžioje religingumas tebuvo šio miesto esmė, jo šerdis, vienijusi visas konfesijas. Tik tikėjimas leido žmonėms neprarasti vilties, išgyventi nepakeliamus karo išbandymus, badą, ligas, kančias, o jo šventovės, gražieji architektūros paminklai įkūnijo šį tikėjimą. Taigi architektūra Zweigui tapo dingstimi kalbėti apie tai, kas jam labiausia rūpėjo – apie žmogiškus dalykus, tikėjimą, lokalias ir kartu globalias dvasines vertybes.

Pirmasis pasaulinis karas atliko svarbų vaidmenį įtvirtinant Vilniaus temą vokiečių literatūroje, dailėje, fotografijoje, dailės istorijoje. Pokariniame dešimtmetyje Vilnius atsirado vokiečių kultūriniam akiratyje, ypač žydų kilmės vokiečių akiratyje, šis miestas jau nebebuvo „nežinoma žemė“ kaip anksčiau²⁵. Kaizerio kariuomenėje tarnavusiems intelektualams Vilniaus miestas paliko stiprų įspūdį, kuris atsispindėjo jų kūryboje. Tad vertinti vokiečių intelektualus tik kaip arogantiškus svetimą, okupantus, iš aukšto žvelgusius į vietinę kultūrą ar ją ignoravusius, būtų neteisinga. Zweigas šiame kontekste buvo vienas iš tų, kurie jautriai, su pagarba žvelgė į Oberosto gyventojus, jų tradicijas ir kultūrą. Savo tekste „Vilniaus puošmenos“ įspūdingais lakoniškais vaizdiniais jis parodė Vilnių kaip pamaldumo, maldingumo miestą, žavintį savo šventovių architektūra. Tuo galima būtų baigti Arnoldo Zweigo teksto pristatymą, bet reikia apsisotiti ties viena konotacija, kuri jau nėra pozityvi.

²⁴ Ibid.

²⁵ Shneur, Struck (1923).

Galima kelti retorinį klausimą: kaip, iš kur atsirado miesto apibūdinimas per moterišką puošmeną – karolių vėrinį? Atsakymui galima pasitelkti kitą vokiečių intelektualą, Vilniuje gyvenusį dailės istoriką Walterį Jägerį, kuris rengė straipsnius apie Vilniaus paminklus laikraščiu „Zeitung der 10. Armee“, išleido knygą apie Šv. Onos, Bernardinų ir Šv. Mikalojaus bažnyčias²⁶. Iliustruotame priede „Scheinwerfer. Bildbeilage zur Zeitung der 10. Armee“ 1917 m. Vilniui jis paskyrė straipsnį, gausiai iliustruotą dailės istorijos medžiaga, kūrinių reprodukcijomis, pavadintą „Alte Wilna“ („Senasis Vilnius“). Daiktavardis „miestas“ vokiečių kalboje yra bevardės giminės, tačiau straipsnio kontekste žodis „Wilna“ įgavo moteriškos giminės bruožus. Jägeris rašė:

„Vargšė Wilna! Lietuvos miestų karaliene, ką su tavimi padarė! Esi kaip pasakų karalaitė, paversta tarnaitė ir padiene darbininke, iš kurios atėmė minkštą kunigaikštišką guolį su smaile ir baldakimu ir įstūmė į pilką belangę po laiptais. Kaip išdidžiai tu iškilai, kai vokiečių pirkliai ir cechų meistrai prie kojų tau klojo savo brangenybes, kai didis mokslėškumas prie tavęs karaliavo, kai prašmatnios katedros, bažnyčios ir vienuolynai varpais tave į pamaldas kvietė. Tačiau dažnos karų audros ir gaisrai grobė iš tavęs senovines puošmenas ir įrėžė rūpesčių raukšles bei skausmo ženklus į tavo gotišką veidą. Bet tavo senovinis grožis taip greit nemirė. Vis ilsėjaisi žalumos apsupta savo auksinėje prabangoje ir buvai verta prakilnaus jaunikio dievinimo ir garbinimo. Vakarai ir rytai kovėsi dėl tavo išdidžių turtų.“²⁷

Taigi Vilniaus miestą Jägeris interpretuoja kaip moterį, kaip turtingą nuotaką, pasyvią būtybę, laukiančią savo išrinktojo ir stebinčią, kaip dėl jos varžosi galingi jaunikiai. Anot Jägerio, laikui einant jaunikiai iš Vakarų pavargo kovoti, tuomet įsiveržė jaunikis iš Rytų, barbariškai išgrobstė turtus ir ją nuskriaudė – tai aliuzija į Rusiją, kuri užėmė Vilnių po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo. Tačiau atėjo gelbėtojas, Vokietijos kariuomenė ir Pirmojo pasaulinio karo metais išvadavo karalaitę nuo žiauraus pavergėjo. Tokia interpretacija implikuoja karo meto analogiją su kareiviu, kuris greičiau užvaldo, nei gina užimto krašto mo-

²⁶ Jäger (1918).

²⁷ Jäger (1917 09 15).

terį. Vilniaus miestas traktuojamas kaip „silpnosios lyties“ būtybė, o jo istorija pateikiama kaip pasakos naratyvas su politine, ideologine, lytine ar net seksistine interpretacija. Tokia retorika buvo būdinga Pirmojo pasaulinio karo vokiečių literatūrai apie Vilnių. Vilniaus kaip karalienės/karalaitės kraitis žavėjo okupantus, kurie smalsiai domėjosi jos lobiais, stengėsi pažinti juos, studijavo, vaizdavo dailės kūrinuose. Vilniaus paveldas, išvystas vokiečių akimis Didžiojo karo metais, sudaro reikšmingą to meto vilnietiško diskurso dalį. Šiame kontekste aliuizijos į Vilniaus moteriškumą nėra tokios nekaltos, o humanistinis, dvasingas Arnaldo Zweigo tekstas „Vilniaus puošmenos“ įgyja ne vien teigiamas konotacijas. Tiesa, „Vilnius“ kitose, su šiuo miestu susijusiose kalbose – lotynų, jidiš, hebrajų, rusų yra moteriškos giminės daiktavardis, tad šias kalbas kiek žinoję ar jų literatūrą naudoję vokiečių rašytojai, dailės istorikai galėjo būti paveikti ir jų tradicijų. Mums savo ruožtu sunku įvaizdinti, įsivaizduoti Vilnių kaip moterį, nes lietuvių kalboje žodis „Vilnius“ yra vyriškos giminės daiktavardis, o lietuvių kultūrinėje tradicijoje, literatūroje, dailėje nuo XX a. pradžios išplito, tapo įprastu, „natūraliu“ apibūdinimas „senasis Vilnius“, kuriantis senolio, žilabarzdžio vyro įvaizdį. Tad **kitos lyties** miesto įsameninimo, įvaizdinimo variantas mus šokiruoja ir atskleidžia skirtingų kultūrinių tradicijų ir ideologinių interpretacijų susidūrimą. Ir kaip čia neprisiminti W. T. Michello: „Suvoktas kaip dialektinis tropas labiau nei binarinė opozicija „žodis ir vaizdas“ yra relinė jungtis tarp semiotinių, estetinių ir socialinių skirtumų. Kaip problema jis atsiranda tik tada, kai iškyla galios, vertės, žmogiškojo intereso klausimai. Jis retai pasirodo be užuominos į kovą, pasipriešinimą, ginčą.“²⁸

²⁸ Mitchell (1996), 55.

Vilniaus šventovė	Šv. Onos bažnyčia	Bernardinų bažnyčia	Didžioji sinagoga	Aušros vartai
I. Simbolinis įvardijimas (karoliai)	Rausvas perlas	Rusvas perlas	Žalsvas perlas	Auksinis perlas
II. Architektūrinės formos vizualinis įspūdis	Plytų raudonis	Medžio dirbinių rudumas	Pastato sienos žalumas	Stebuklingojo paveiklo aptaiso švytėjimas
III. Vaizdinio religinė interpretacija	Kristaus kraujas	Augmenija, per žmogaus darbą, garbinanti Dievą	Giesmė kaip tikėjimo jėga	Dievo šviesa

Literatūra

- Barniškienė S., Zur Übersetzung des Romans Einsetzung eines Königs von A. Zweig ins Litauische. Apie A. Zweigo romano Mindaugas II vertimą į lietuvių kalbą, *Kalbotyra*, t. 56, 2006, p. 15–23.
- Clemen P., Der Zustand der Kunstdenkmäler auf der ostlichen Kriegsschauplatz, *Kunstchronik*, 1915, No 13, p. 121–130.
- Cveigas A., *Mindaugas II*, Vilnius, 1955.
- Eulenberg H., *Skizzen aus Litauen, Weissrusland und Kurland*, Berlin, 1916.
- Gronemann S., *Hawdolah und Zapfenstreich: Erinerungen an die ostjüdische Etappe 1916–1918*, Berlin, 1924.
- Gurlitt C., Wilna als Kunststadt, *Wilnaer Zeitung*, 1916 09 16.
- Jäger W., „Alte Wilna“, *Scheinwerfel. Bildbeilage zur Zeitung der 10. Armee*, 1917 09 15.
- Jäger W., *Die St. Annenkirche und die Klosterkirchen von St. Bernhardin und St. Michael in Wilna*, Wilno, 1918.
- Mitchell W. J. T., Word and Image, *Critical Terms for Art History*, ed. R. Nelson and R. Shiff, Chicago, 1996.
- Monty P., *Wanderstunden in Wilna*, Wilna 1916 [II leid. 1918].
- Sauerland K., Begegnung mit Ostjudentum als einem von Glauben erfüllten Volk (Herbert Eulenberg, Sammy Gronemann, Arnold Zweig, Alfred Döblin, Joseph

- Roth, *Literatur und Theologie– Schreibprozesse zwischen biblischer Überlieferung und Geschichtlicher Erfahrung*, Würzburg, 2005, p. 173–196.
- Shneur Z., Struck, H., *Vilna*, Berlin, 1923.
- Šešplaukis-Tyruolis A., Lietuva A. Zweigo romane „Vieno karaliaus vainikavimas“, *Lietuva pasaulinėje literatūroje*, Kaunas, 1995, p. 184–192.
- Taterka Th., Zum Erwecker erweckt. Arnolds Zweigs Das ostjüdische Antlitz im Banne Martin Bubers und Gustav Landauers, *Von Kaunas bis Klaipėda: deutsch-jüdisch-litauisches Leben entlang der Memel*, Hrsg. R. Eidukevičienė und M. Bukantaitė-Klees, Fernwald, 2007, p. 93–112.
- Weber P., *Wilna: eine Vergessene Kunststätte*, Wilna, 1917.
- Zweig A., Die Bilderschau, *Kownoer Zeitung*, 1917 12 11.
- Zweig A., Die Schmuckstücke von Wilna, *Menora*, 1924, Heft 11, p. 11–12.
- Zweig A., Zeller M., *Entrückung und Aufrubr. Zwölf Gedichte (handschriftlich) zu zwölf Lithographien 1917/18*, Frankfurt a. M., 1920.
- Zweig A., *Das Ostjudische Antlitz*, Berlin, 1920.
- Zweig A., *Der Streit um den Sergeanten Grischa*, Potsdam, 1928.
- Zweig A., *Einsetzung eines Königs*, Amsterdam, 1937.

Priedas

Arnold Zweig, *Vilniaus puošmenos*

(versta iš: Arnold Zweig, Die Schmuckstücke von Wilna, *Menora*, 1924, Heft 11, p. 11–12)

Gintaro vėrinys

(1917-ųjų pabaiga)

Jis kabėjo antikvariato lange, ten, kur dvi ar trys krautuvės, pilnos gražių sendaikčių, atsiremia į bjaurų gatvės fasadą. Šalia naujausio kinų porceliano, dailiai raižinėto dramblio kaulo, mažarusių valstiečių flakonų, išduobtų iš rudo akmens, ir švelnių, neįmantrių sidabro filigrano prieskoninių indelių kabėjo cilindriškų, paplokščių karolių vėrinys, suvertas ant paprasto siūlo, svarinamas balandžio kiaušinio didumo rutulėlio ir šešių ne ką mažesnių, tų moters kaklą dabinančio vėrinio kabančių svarmenų. Pamačiau jį, pirmą kartą vaikščiodamas po gluminantį ir jaudinantį Vilniaus senamiestį, ir jis man pasirodė nepaprastai gražus. Tamsiai geltona jo spalva, senumu švytinti ant kiekvieno nario, buvo taurus ir grynas natūralių daiktų – medaus, dervos, vaško, kiaušinių – spalvinis tonas; nepermatomi, be balkšvo, gintarą prastinančio drumstumo, tie pergręžti karoliai po netaisyklingu apvalainumu slėpė gyvą ir takią savo atsiradimo paslaptį, akmeniniai be akmens šaltumo, kieti be jo kietumo, taurūs be plebėjiško brangakmenių aristokratiškumo; švelnus jų žibėjimas buvo gražesnis už skaidrumą įprastinio gintaro, pernelyg pasyvaus, kad ilgam prikaustytų dėmesį. Pardavėjas žydas, jaunas čia sutinkamo elegantiško tipo vyras, kokį sutikau ir Ūskule [Skopjėje], pasakė vėrinio kainą, ji buvo mažesnė nei rusiško svaro arbatos ar kakavos, mažesnė nei trijų svarų sviesto ir gerokai mažesnė nei šimto cigarų; ji man pasirodė tinkama, ir aš jį nusipirkau.

Ištisas tris dienas, tris trumpas žiemos pradžios dienas, sunkiai žengdamas ir slydinėdamas, nes iš debesimis storai aptraukto dangaus žiro sniegas, jis dieną be paliovos tirpo, o vakare sušaldavo, klaidžiojau po miestą vejamas nenumaldomo troškimo, džiugiai stebėdamasis į žmones, gatves ir pastatus gyvenamosios vietovės, kurioje viršum liaudies var-

ganumo ir naujųjų gyvenamųjų namų neišvaizdumo stiebiasi bažnyčių šiauriškoji gotika ir itališkasis barokas, kurioje susipynęs, bet nesumišęs valstiečių lietuviškumas ir gudiškumas, miesto gyventojų lenkiškumas ir vyraujantis smulkiųjų miestelėnų žydiškumas, kurią persmelkia ir lydi santūri vokiškų mundurų pilkuma. Man siūlė pirkti įvairių daiktų, bet tik tris kartus prašė duonos, niekas nebandė išnuomoti kelioms valandoms, kaip kokių rogių, moteriškosios lyties žmogaus; tai jau nebe praėjusių metų ir nebe pastarojo klaikaus rudens miestas...

Dabar, jau išsiskyrus, gintaro vėrinys guli prieš mane. Tobula didžiųjų apvalainų karolių forma man primena iki galo išgyventas akimirkas, kurias visiems laikams suteikė Vilnius, įvykius, nulemtus gražiųjų šio miesto šiaurinės ir pietinės seserų, dovanojusių jam po dalelę savęs, bet neatėmusių jo savitumo – būti nepakartojamu Vilniumi.

Rausvas karoliukas

Aukštyn kyla vinguriuotas didžiulis skaisčiai raudonas Bernardinų bažnyčios frontonas, smailių langų į tris dalis padalytas fasadas ir gotikiniai vartai. Onos bažnyčia šalimais, išgraviruota ir ažūrinė kaip monstrancija, dovanoja man savo raudonį, raudono vyno blausumą; judrus masverkas dešiniame ir kairiame jos šone, tarsi tvirtai sugniaužto kumščio tramdomas, sujungtas į mazgą, jo plytos, lankstesnės už kaltinę geležį, kone per trapios, kad būtų laikomoji ir laikančioji medžiaga. Juosiančioje mūro sienoje, virš kurios iškilęs naujas, modernumą ir imitaciją bylojantis bokštas, atsiveria siaura ir labai ilga raudona koplyčia; tai vien tik lėkštų pakopų laiptai, kuriais atgailautojai ar maldininkai, bučiuodami kapsulę ties kiekvienos pakopos viduriu, keliais kopia prie tamsiai raudonai aptaisyto ir pašaipūnišku purpuru karališkai apgaubto Kristaus. Aš įeinu į ankštą, aukštą kiemą, jis kreivas ir uždaromas trimis vartais, stoviu apsuptas beodžio raudonio, šviesaus ir nusėto dėmių, jis ima žėruoti tvankiame popietės ore, kildamas iš tamsaus sniego į tamsų dangų: nuogas, atviras žaizdos žmonijos kūne raudonis, kuriai visų kvailių neapykanta ir panieka uoliai neleidžia sugyti, o visų krikščioniškųjų konfesijų Bažnyčios bergždžiai ją gydo.

Rusvas karoliukas

Tačiau Bernardinų bažnyčios durys atsidaro, ir už žemo prieangio mano žvilgsnį prikausto aukštas, smailus gotikinis skliautas, o atsileidusią ir nurimusią širdį pavergia žavus tinklinis lubų piešinys, siauros šoninės navos – trejopa jų kulminacija, pasiekta kylant nuo paprasto iki lyg Bacho fugoje susikryžiuojančių laužytų briaunų stiliaus. Tačiau jos užvaldo tik kelias akimirkas, nes pajuntu, kad atsidūriau smuike, kurio net vidų rudai nulakavo ir išblizgino nežmoniško tobulumo, tiesiog splino, siekęs meistras. Nuo medžio čia viskas tamsiai ruda, šilta, šalia piliastų kyla blausiai nušviesti altoriai, juos riboja nugludintos kolonos, vainikuojamos medinių debesų, pro kuriuos skverbiasi mediniai spinduliai; didysis altorius – tikra rudumo architektūra, mediniai angelai sklendžia ir trimituoja aplink margą Dievo Motinos paveikslą; sakykla apjuosia savo piliastų šviesiai rudų tonų spirale, o klausyklos, sunkios kaip spintos danų pilyse ir, kaip ir jos, iš lygiai gražaus medžio, grėžia į mane pinučius ir sieneles, rievėtas ir inkrustuotas, išdabintas nuostabiais laisvais ir santūriais ankstyvojo rokoko ornamentais. Stoviu sužavėtas šios taurios ir natūralios medžiagos, žvilgančios švelniau už šilką, pasidavusios kūrėjui meilingiau už tauriausią akmenį. Tai medis, pagražintas lietuviško miško atžalynas, it dievybės pagarbinti į bažnyčią atėjęs ir pamaldžiu dailės dirbiniu tapęs, dalyvauja šventojoje tarnystėje, savo tamsiomis, minkštomis spalvomis suteikdamas Dievo namams gyvo ir intymaus Dvasios tikros buveinės įkvėpimo. Staiga man už nugaros pasigirsta garsas – aukštai, iš medžio rudumo apmušimo, suskamba metalinės vargonų dūdelės; dusliai, pilnas malonumo savo balsais gieda psalmę šio Dievo smuiko vidus, ir visas tarnaujantis medis gieda kartu.

Žalsvas karoliukas

Siaurame žaliame kieme, prisikimšusiame Žydų gatvės gyventojų, atsidaro senos geležinės suveriamos durys. Didžiai nustembu pajutęs, kad mane apgaubia šviesus, aukštas ir platus didelės „šul“ [sinagogos] skliautas. Aplinkui keturias kolonas grūdasi minia, ji visiškai užpildo, sausakimšai

pripildo šią erdvę, ir aš tik vargais negalais braunuosi pirmyn. Šiandien mėnesio pradžios šabas; sinagogoje gieda didysis kantorius Heršmanas ir jo choras. Fanatiškai skaidriomis tercijomis ir sektomis berniukų balsai kyla aukštyn, vis aukščiau, jų kantilenos lengvai, spindulingai ir maloniai sklaidžiasi aukštai viršum pamatinio bosų sunkio. Ant šių ramiai išsidriekia nuo gebėjimo sodrus, brandos sušvelnintas vyro balsas kaip kupolas, besvoris ir vainikuojantis. Paskui kantorius atgręžia veidą į minią, kuri, nors perdėm gyvastinga, stovi sustingusi ir nebyli ir galingai, kaip suvaldytas liepsnos pliūpsnis, sušunka: „Šma Izrael!“ Šią akimirką pragaišta meili ir neįmantri choro harmonija, pragaišta jo paties įkarščio technika ir giedojimo menas: šis balsas pats yra tikėjimas, tvirtas, nuostabus ir didvyriškas žydų tikėjimas į vieną ir nedalomą savo Dievą. Kiekvienas iš šių žmonių, žinančių, kad be tarpininko privalo bendrauti su savo Dievu, kiekvieną malda ir darbu numarginto jų gyvenimo valandą esančio su jais, kuriuos dėl to sunku įtraukti į vieną bendrą maldos ritmą, nes kiekvienas prie Jo artinasi saviškai – kiekvienas iš šių žydų atpažįsta tame balse savo pamaldžiausią sukrėtimą, savo aukščiausią užsidegimą, geriausią savo metų valandą; šis balsas sutelktai ir tyrai išsako jį patį, todėl tie skeptiški, greitai dėmesį prarandantys žmonės tyli, virsta pačiu klausymu, kol už juos kalba šis giedantis maldininkas... Heršmanas rytoj pasirodys koncerte, bet manęs ten nebus.

Aukso spindintis karoliukas

Aušros Vartų gatvę trumpam užlieja sekmadienio ryto, valandėlei kitai nušviesto probėgšmais išnirusios saulės, spindesys. Negiliose nišose, dėl šalčio mažai ištuštėjusiose, ties kairėje pusėje į gatvę atgręžta siena klūpo besimeldžiančios moterų. Vartai aukštomis sienomis kyla viršum namų; didelis langas priešais stebuklingą Dievo Motinos paveikslą plačiai atvertas, auksiniai jo aptaisai spindi saulės ir daugybės žvakių nušviesti; aukštai viršum gatvės, po švelniu laimingos valandos mėliu, žibėjimas ir švytėjimas gaubia legendomis apipintą didžiaakio veido ir sukryžiuotų rankų rusvumą. Vyksta Mišios, maži vargonėliai gieda bažnytinę senovinę itališką giesmę, o aukso spindesys liejasi žemyn ant maldininkų galvų. Priešais

ši tviskesį klūpo kunigas brangiais violetiniais drabužiais, patarnaudami pro langą pracina baltai besiplaikstantys berniukai. Plačiai atmerktos valstiečių moterų akys jų veiduose siurbte siurbia į savo apsvaigusias sielas šį spindėjimą ir nepaprastumą. Per važiuojamojo kelio tylą ir vargonų giesmę girgždėdamos nuskuba rogės – turbūt tik aš jas ir teišgirstu. Vyksta lėtas sukrečiantis stebuklas. Pati gatvė, kuria eina pėstieji, tampa bažnyčia. Į darbo pilną ir žemėn nugręžtą visos savaitės ar dar ilgesnio laiko vargą žmonės pasiima neapsakomos Dievo šlovės prisiminimą, kurios atspindys yra Aušros vartai ir kurios dalininkais jie taps paskutinę ir išganančiąją dieną, kai pro varganos valstiečio trobelės duris įneš Dievą ostijoje ir mirtis plačiai atlapos rojaus vartus.

Viltis

Kiek daug dar vėrinio karolių prieš mane, kiek daug neišsakytos tobulybės liko manyje: balzganai geltona Jono bažnyčios choro siena, aukšta kaip bokštas, kurioje du gotikiniai langai tarsi du apversti skydai broliškai saugo Nukryžiuotąjį iš juodos geležies, o dantytos sienos aukštyje ją vainikuoja rokokinis frontonas, skambantis ir džiūgaujantis kaip aukštu registru atliekamas mocartiškas pasažas. Tačiau visa tai nublinksta prieš šiurpulingai romantiško ir nuostabaus miesto vaizdą. Miestas kyla iš ankštų ir vingiuotų gatvelių, iš žemų namų ir šiuolaikinių plytinių dėžučių, iš raižytų ir mėlynai dažytų durų, iš išdažytų bažnyčių, kurių fasaduose margi šventieji virpa sniego pūgoje, iš ilgų aukštų ochros geltonumo mūro sienų, iš plačių, tai tuščių, tai gražiai uždarų aikščių; dažnai pamatysi kolonadas tarsi formą įgijusias Romos šmėklas, ir visi tie pastatų kapinynai suvarpyti žmonių būstų ir skurdžių ar prabangių krautuvių, iš kurių šiandien gyvena Vilnius, miestas, kurio nebekamuoja badas, kuris nepasisotina, kuris nespindi, bet niekada visiškai neapsiniaukia, brangių prekių miestas, kuriame pigi prabanga, tokia kaip mano gražusis vėrinys, ir kuriame gera duona neįperkama vargšams – didelis miestas šiandien tokio nusiteikimo kaip šimtai kitų, bet jis išsidriekęs palei Nerį ir Vilnelę – dvi upes, ir išsidėstęs tarp jųdviejų kalvų kaip vėrinys, kaip lygumos brangenybė. Miestas iškilų bažnyčių ir maldyklų, slypinčių niūriuose namuose kaip tvinksin-

čios ir nepailstančios Dievo mokymo ir tarnystės Dievui širdys – jis pilnas pamaldumo, pilnas karštos vilties šviesesnių dienų, kupinas tikro išsipildymo lūkesčio: laikas pribrendo lemtingiems dalykams. Žydai, lietuviai ir lenkai mato priekyje persilaužimą, o aš vaikštau pirmyn ir atgal, jau daugel metų svetimas viskam, kas man brangu, aš atrandau tvirtą ir amžinai gyvą viltį, atvedusią mane iki šios akimirkos, kukliai gyvenančių žmonių ir brolių žodžiuose, ir mane apima gili pagarba vėl Dievo ieškančiai, atkakliai žemės įsikabinusiai mūsų gyvūnų padermei.

Iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė

L a i m a L a u č k a i t ė

The Colourful Necklace of Vilnius by Arnold Zweig

Summary

During the World War I, Arnold Zweig, the German writer of the Jewish background, worked as a censor in the Press Department of the German Army Headquarters in Kaunas, and was a co-author in the newspaper *Kownoer Zeitung*. In 1917, he visited Vilnius and later wrote the text *the Necklace of Vilnius*, which in 1924 was published in *the Menorah* magazine, Berlin. Based on this case, the article analyses the relationship between an image and text – how Zweig constructed his verbal narrative on visual Vilnius, how this narration was influenced by the cultural and linguistic tradition, and the ideology of the Great War. The author discussed four architectural monuments of Vilnius: St. Ann's Church, the Bernardine Church, the Great Synagogue and the Gate of Dawn with the miraculous icon of the Blessed Virgin Mary, naming each of them as a pearl of a certain colour. Zweig described the influence of the shape of buildings made on the viewer through visual associations with the redness of blood, the natural timber, viridity of the wall, the golden shining of the icon. And, finally, the writer interpreted the architecture of Vilnius' shrines through religious imagery, links to the faith, which, according to Zweig, helped the residents of this multi-confessional city to survive the dreadfulness of war and never lose hope. Thus, architecture to this German author was a pretext to speak about the most important things to him – common human things, faith and local, as well as global spiritual values. But, the motive of the necklace as a piece of woman's jewellery related to Vilnius also has another connotation. The German texts on Vilnius of the period of the World War I often treats this city as a woman, a being of "the weaker sex", and presents its history as a narrative with political, ideological, gender or even sexist interpretation: "the bridegrooms from the East (Russia) and the West (Germany) have fought for the rich queen Wilna; and the Eastern groom abused her for a long time, but finally the groom came from the West and delivered her." Similar rhetoric, typical to the German literature about Vilnius of the World War I, could also be noticed in the text by Arnold Zweig dedicated to his memories of Vilnius and its architectural monuments.